

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE MÜTAREKE YILLARINDA TÜRKİYE'DEKİ BULAŞICI VE ZÜHREVİ HASTALIKLARA KARŞI ALINAN ÖNLEMLER

Mehmet TEMEL¹

Savaşlar, asker-sivil milyonlarca insanı evsiz, işsiz, ilaçsız, gıdasız, aç ve susuz bırakarak ekonomik, sosyal ve sıhhi yaşamı çöküntüye uğattığı için, bulaşıcı hastalıklar insanlar arasında hızla yayılabilmekte ve pek çok insanın ölmesine ve sakat kalmasına neden olabilmektedir. Değişik yollarla dış ülkelerden gelen bulaşıcı hastalıkların da eklenmesiyle durum daha korkunç bir hâle dönüşebilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecine girmeye başladığı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, İmparatorluktan kopan bölgelerden Anadolu'ya yönelik göçler başlamış, göçlerle birlikte bulaşıcı ve salgın hastalıklarda yoğun bir artış gözlenmiştir.

Göçmenlerin yoğun olarak geldiği Rusya'da veba, kolera, tifüs, frengi, dizanteri, Lehistan taraflarında tifüs, Galiçya bölgesinde frengi oldukça yaygındı. Rusya'daki bulaşıcı hastalıklar, göçmenler ve Rus hacıları; Galiçya bölgesindeki frengi, cepheden dönen Osmanlı askerleri; Hicaz'daki kolera, Mısır ve Beyrut bölgesindeki veba ve İspanyol nezlesi de hacılar, esirler ve deniz vasıtalarıyla Anadolu'ya taşınyordu¹.

* Dr., Balıkesir Üniversitesi, Necatibey Eğitim Fak., Tarih Bölümü

¹ Mehmet Temel, İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu, Dokuz Eylül Üniversitesi, Ata İlk ve İnk Tar. Enst., Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1997, s 75, 147, 167, Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c V, 1324, 1326, Abdulkadir Noyan, *Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşların*, Ankara, Ankara Tıp Fak Yay . 1956, s 113 ; Mehmet Kâmil, "İstanbul'da Teşrin-i Evvel Vebası", *Daru'l-Funûn Tıp Fakültesi Mecmuası*, c 2, sayı 3, (Aralık 1919), s 138 Dâhiliye Nezâreti, 18 Şubat 1915 tarihinde Hariciye Nezâreti'ne gönderdiği bir tezkerede, lekeli tifo hastalığının Memâlik-ı Osmanıyye'nin bazı bölgelerine dış ülkelerden sırayet etmekte olduğunu bildirerek Daire-i Umûr-ı Sıhhiye tarafından gerekli koruma önlemlerinin alınmasını, alınan önlemler hakkında da bilgi verilmesini istemiştir. BOA, *DH-KMS* . Dos 31, nr 2

Bulaşıcı hastalıklar halkın yanısıra cephelerdeki askerler arasında da çok yaygındı. I. Dünya savaşı yıllarında bit ve pire salgını yüzünden Kafkas cephesinde binlerce asker tifüs, lekeli ve raci hummadan, yaklaşık 6000 kişi dizanteriden, tüm cephelerde ise 20000 den fazla asker sıtmadan hayatını kaybetmiş, Hicaz, Irak vs. gibi sıcak bölgelerden dönen askerler de Malarya tipi sıtmayı ülke geneline yaymışlardır. Milli Mücadele yıllarında da Bursa, Eskişehir, Afyon, Haymana, Ankara, Porsuk ve Sakarya bölgelerindeki askerler arasında sıtma yaygınlaşmış, ancak dağılan koruyucu kinin sayesinde sıtma vakaları azaltılabilmektedir.

Lekeli tifo, tifüs ve raci humma gibi hastalıklarla en iyi mücadele etmenin yolu bit ve pire imhâsından geçtiğinden, cephelerde ve birliklerde değişik dezenfeksiyon yöntemleri uygulanmıştır. Şehirlerdeki sabit tebhîrhâne ve etüvlerin cephelere nakli mümkün olmadığından, bitli ve pireli elbiseler önceleri tandır ve ekmek fırınlarında dezenfekte edilmeye çalışılmış, daha sonraları ise seyyar buğu ve etüv makineleri devreye girmiştir. 1916 yılından sonra ise her kaza ve nahiyede 1 ila 3 buğu sandığından oluşan tebhîrhâneler kurulmuştur². Tüm bulaşıcı hastalıklara karşı aşılama çalışmaları da hızlandırılmıştır.

Askerler arasında görülen bulaşıcı hastalıklarla mücadelede, askeri tabiplerin yanısıra mülki tabiplerden de yararlanılmıştır. Dâhiliye Nezâreti 17 Nisan 1914 tarihinde Harbiye Nezâreti'ne gönderdiği tezkerede, askeri birliklerde görülen koleraya karşı fennî ve tıbbî önlemler alınabilmesi için önceden olduğu gibi askerî tabiplerle mülkî tabiplerin Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyyesi'nde biraraya gelerek alınabilecek önlemleri ortaklaşa kararlaştırmalarının ve ondan sonra hastalık mahallerine gitmelerinin daha uygun olacağını bildirmiştir³.

Bulaşıcı hastalıkların yoğun olarak görüldüğü bazı şehirlerde de etkin önlemler alınmıştır. Tekirdağ'ın Yeniköy bölgesinde 13 Aralık 1913 tarihinde kolera vakaları görülmeye başlanınca bölgeye kordon konulmuş, iki hafta sonra hastalığın ortadan kalkmasıyla kordon kaldırılmıştır⁴.

1915 yılı başlarında, Erzurum Hasankale'de kolera salgını görülünce ilçenin tüm memurları hastahanelerde görevlendirilmişlerdir. Hasta bakıcılığı dahi yapan bu memurlar bir süre sonra aynı hastalığa yakalanmışlar, ilçe Ceza Reisi, Müdde-i Umûmi Muâvini, Mustantik, (sorgu hakimi) Kaymakam ve Mal Müdürü dışındakilerinin tamamı hayatını kaybetmiştir. Bu gelişme üzerine Erzurum Valisi Tahsin Bey, 1 Mart 1915 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne şifre telgraf göndererek, memurların ailelerine 500 ila 1000 er kuruş arasında değişen miktarlarda ikrâmiye

2 Yıldırım, *a. g. m.*, s 1330.

3 BOA, *DH-KMS*, Dos: 21, nr. 9.

4 BOA, *DH-KMS*, Dos: 7, nr. 18.

verilmesi talebinde bulunmuştur⁵. Dâhiliye Nezâreti emrine 15000 kuruşluk havale gönderilmiştir⁶.

Koleranın yaygın olduğu bir başka şehir de Aydın Vilâyeti idi. Bu bölgede kolera ile mücâdele edebilmek için aşılama çalışmaları yapılmış, hastahâne ve bakteriyolojihâne inşa edilmiştir. Aydın Valiliği 23 Mart 1916 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği tahrîrâtta, Bakteriyolog Memduh Bey'in idâresinde kurulmuş olan Bakteriyolojihâne için gerekli olan alet ve edevâtın Almanya ve Avusturya'dan tedârikine izin verilmesini istemiştir⁷. Valiliğin bu isteği uygun görülmüş, âlet ve edevâtı Almanya ve Avusturya'ya bizzat giderek getirecek olan Memduh Bey'e gerekli kolaylıkların gösterilmesi için Berlin ve Viyana Sefâretlerine de tebligât gönderileceği bildirilmiştir⁸. Bölgede yapılan aşılama çalışmalarında Liman Paşa kumandasındaki Beşinci Ordunun hıfzu's-sıhha müşâviri Alman bakteriyolog doktor Rode Nevalet ve yardımcısı Cayis Efendi de yararlı hizmetlerde bulunmuşlardır. Serumları hazırlayıp halka meccânen dağıttıkları için Aydın Valiliği'nin teklifi üzerine doktor Rode üçüncü rütbeden mecîdi, yardımcısı da dördüncü rütbeden osmânî nişanıyla ödüllendirilmişlerdir⁹.

Selanik'te hüküm sürmekte olan kolera ve Sakız Adası'ndaki veba salgını nedeniyle de Sakız'dan İzmir'e gelen tüm gemilerin bir süre karaya yolcu çıkarmalarına izin verilmemiştir. Salgının hafiflemesiyle yasak kaldırılmıştır¹⁰. Alınan önlemlere rağmen İzmir bölgesinde veba ve koleranın 1920 yılına kadar aralıklarla devam ettiği anlaşılmaktadır. Meclis-i Vükelâ 18 Aralık 1919 tarihinde İzmir'deki bulaşıcı hastalıklarla mücâdelede sarfedilmek ve barışın imzalanmasından bir yıl sonra geri ödenmek şartıyla İzmir Belediyesi'ne 10.000 lira avans verilmesini kararlaştırmıştır¹¹.

Kale-i Sultâniyye ve Hüdâvendigar şehirlerinde de salgın hastalıklara karşı bazı önlemler alınmıştır. Birinci Dünya savaşı başlarında Lapseki'de görülen koleranın etrafa yayılmasını önlemek amacıyla yapılacak tathîrât ve tebhîrât-ı fenniye (temizlik ve buharlama) için İstanbul'dan acil olarak bir pulverizatör istenmiştir¹². Hastalığın, Boğaz'ın karşı tarafındaki askere bulaşmasına engel olunması için de Marko Efendi geçici olarak görevlendirilmiştir¹³. 1916 yılının Haziran ayından itibaren de her kazada birer etüv makinesi bulundurulmasına karar verilmişti. Ancak Kale-i Sultâniyye'nin 1916 yılı Fevkalâde bütçesinde etüv

⁵ BOA, *DH-KMS*, Dos. 31, nr. 11.

⁶ BOA, *a. g. b.*, Lef. 1

⁷ BOA, *DH-UMVM*, Dos. 11/5, nr. 10.

⁸ BOA, *a. g. b.* Lef. 1.

⁹ BOA, *DH-KMS*, Dos. 40, nr. 24.

¹⁰ BOA, *DH-KMS*, Dos. 23, nr. 46

¹¹ BOA, *MV. Maz.*, Def: 253, nr. 119.

¹² BOA, *DH-ID*, Dos: 165, nr. 8

¹³ BOA, *a. g. dos.*, nr. 9

makineleri için ödenek ayrılmadığından Mutasarrıflık acil olarak en az iki etüv makinesinin alınabilmesi için âdî muvâzene-i husûsiyyenin 26. faslından fevkalâde muvâzene-i husûsiyyenin üçüncü faslına 30.000 kuruşun aktarılması talebinde bulunmuş ve bu istek padişah tarafından uygun görülmüştür¹⁴.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Biga kazası ve köyleriyle Çan Nâhiyesi'nde frenginin yaygınlaşması üzerine Hükümet, Kale-i Sultâniyye'de de "Kastamonu Vilâyeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilât-ı Sıhhiyesi Nizâm-nâmesi"nin uygulanmasını kararlaştırmış ve nizâm-nâmenin sûretini Kale-i Sultâniyye Mutasarrıflığı'na göndermiştir¹⁵.

Hüdâvendigâr vilâyetinde de bulaşıcı hastalıklara karşı tathîr ve tebhîr işlemleri sürdürülmüştür. Valilik, 11 Ekim 1915 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği tahriratta inşaatı tamamlanan tebhîrhâneye (buğu evi) sâbit ve büyük bir etüv makinesiyle teferruatının satın alınıp konulabilmesi için, vilâyetin 1915 yılı âdî muvâzene-i husûsiyyesinin 16. faslından, fevkalâde muvâzene-i husûsiyyesinin 134. faslına 100.000 kuruş nakledilmesine izin verilmesi isteğinde bulunmuş¹⁶, istek 27 Kasım 1915 tarihinde padişah tarafından uygun görülmüştür¹⁷.

Yine savaş yıllarında İzmit, Ordu ve Uşak'ta da kolera vakaları görülmüştür. Koleraya karşı alınacak önlemler için İzmit'e tahsisât ve levâzım gönderilmiş¹⁸, Uşak'a yapılmakta olan göçmen sevkıyatı durdurulmuş, daha önce sevk edilenler de muâyene ve müşâhede altına alınmıştır¹⁹. 1916 yılı Mayıs ve Haziran aylarında Ordu kasabasında ve Espiye'de günde ortalama 5-6 kolera vakası görülmüştür. Trabzon Valiliği, 14 Temmuz 1916 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği şifre telgrafta, hastalığın Giresun'dan gelen mülteciler tarafından getirildiği ve gerekli önlemlerin alınmakta olduğu bildirilmiştir²⁰.

Birinci Dünya Savaşı ve Mütâreke döneminde bulaşıcı ve zührevî hastalıkların en yoğun olduğu şehirlerin başında başkent İstanbul geliyordu. Nüfusu zaten kalabalık olan şehre, Kırım Savaşı'ndan itibaren Rusya ve Balkanlardan sürekli göçmen gelmesi, bu bölgelerdeki hastalıkların doğrudan İstanbul'a sirâyat etmesine neden olmuştur. Balkan Savaşlarının ardından İstanbul'a gelen muhâ-

14 BOA, *DH.UMVM.*, Dos: 11/32, nr. 16.

15 BOA, *DH. ID.*, Dos 165, nr. 11. 1896 yılında Kastamonu ve ilçeleriyle Bolu, Bartın ve Düzce yörelerinde yoğun şekilde frengi salgını görülünce hükümet 1897'de "Kastamonu Vilâyeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilât-ı Sıhhiyesi Nizâm-nâmesi"ni hazırlamış ve yürürlüğe koymuştur. Nizâm-nâmenin bazı maddelerinde 4 Mayıs 1915 tarihinde Şûrâ-yı Devlet tarafından değişiklikler yapılmıştır. Nizâm-nâmenin metni için bkz. Ek 1

16 BOA, *DH.UMVM.*, Dos. 11/12, nr. 13

17 BOA, *a g b*, Lef 4

18 BOA, *DH. ID.*, Dos. 165, nr. 10

19 BOA, *a g dos*, nr 25.

20 BOA, *DH-KMS*, Dos 44/2, nr 3

cirler ve yaralı askerler arasında da koleranın yaygın olduğu görülmüştür²¹. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde İstanbul'un pek çok ilçe ve semtinde her türlü bulaşıcı hastalık yaygındı. Kartal, Tuzla, Yakacık, Soğanlık, Maltepe, Ayastefanos ve Makriköy tifo, kolera ve çiçek hastalığının yoğun olarak görüldüğü bölgeler olduğu için aşı uygulanmış, hastalığın askeri birliklere sirâyet etmemesi için askerler daha uzak mevkiilerde çadırlara yerleştirilmişlerdir²². İstanbul'dan Yalova'ya yapılmakta olan vapur seferleri bir süre durdurulmuş²³, Karadeniz yönüne giden gemiler için de Sinop Tahaffuzhânesi hazırlanmıştır²⁴.

İstanbul'da, ilgili kuruluşları köklü ve ciddi önlemler almaya sevkeden tehlikeli ve bulaşıcı bir başka hastalık da lekeli humma idi. Göçler, asker terhisleri, tebhîriye aracı ve temizlik malzemesi yokluğu, susuzluk vs. gibi nedenlerle yaygınlaşan bu hastalığa karşı hem Birinci Dünya Savaşı, hem de Mütâreke döneminde etkin önlemler alınmaya çalışılmıştır. Şehir merkezinde ve bilâd-ı selâsede (Üsküdar-Galata-Eyüp) çok yaygın olarak görülen lekeli humma vakalarına karşı alınabilecek fenni, sıhhî ve idâri önlemlere ilişkin İstanbul Şhremâneti Sıhhiye Heyeti'yle, Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyyesi tarafından görevlendirilen Doktor Yunus Vasfi Bey'in ortak çalışmaları sonucunda bir rapor hazırlanmıştır.

İstanbul'da, şirketlerden esnâfa, Polis Müdüriyeti'nden nezâretlere kadar pek çok kurum ve kuruluşlara düşen görevlerin de belirtildiği raporda şöyle denilmektedir²⁵.

1. Tifüs vukuâtı olan mahallerden Dersaâdet'e gelecek Anadolu ve Marmara havzasının yolcularının trene ve deniz araçlarına binmeden önce sağlık muayenesinden geçirilmeleri lüzumu, hatta gerekli görüldüğü takdirde ve imkân dahilinde eşyalarının temizlenmesi gerektiği, taşradaki sıhhî memurlara tebliğ edilmelidir.

2. Yeni gelen askerler Tuzla Tahaffuzhânesi'ne sevk edilerek temizlenmeli ve ondört gün müşâhede altında tutulduktan sonra kıtalarına dağıtılmalı ve tekrar kirlenmelerine meydan verilmemelidir. Tifüs geçiren izinli efrad da aynı müşâhede tabi tutulmalıdır.

3. Hastahaneler, kışlalar ve müteferrik kıtalar ikâmetgahlarında bulunan tifüs hastası erlere izin verilmemeli ve terhis edilmemelidirler.

4. Lekeli humma vakalarının kaynağını oluşturan Selimiye Kışlası ve Hastahânesi, Rami ve Davudpaşa Hastahânesi gibi askeri mekanlarla, lekeli humma vukuâtı görülen müteferrik kıtaların iskân edildiği meskenlerde, tohum-ı

21 BOA, *DH ID.*, Dos: 164-2, nr 1.

22 BOA, *DH ID.*, Dos 164-1, nr. 2; BOA, *DH. ID.*, Dos. 156, nr 16; BOA, *a. g. dos.*, nr 17

23 BOA, *DH ID.*, Dos. 157, nr. 5.

24 BOA, *DH ID.*, Dos 165, nr. 23

25 BOA, *DH UMVM*, Dos: 11/43, nr 13. Lef 2

marazî ve tufeylâtı kesinlikle imhâ edecek acil önlemler alınmalı, buralar sıkı ve devamlı bir şekilde sıhhi nezâret altında bulundurulmalıdır.

5. Bu önlemlerin eksiksiz uygulanması bile hastalığın tamamen imhâsı konusunda şüphe bırakacağından mevsimin de elverişli olması nedeniyle şehir içindeki hususi mekânlarda bulunan efrâd şehir dışına ve çadır altına çıkarılmalıdır.

6. Emrâz-ı sâriyeden en zayıf bir şüphe dahî duyulursa vaka hızlı bir şekilde en yakın polis merkezine veya sıhhi merkezlere ihbar edilmelidir²⁶.

7. Doktorlar, eczâcılar ve ebeler, görecekleri, tesâdüf edecekleri veya haber alacakları şüpheli hummalı hastaları en yakın sağlık mercilerine, polise veya belediyeye ihbar etmelidirler. Eczâcılara, Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyyesi; doktorlar ve ebelere de şehremâneti tebliğatta bulunmalı, günlük gazetelerde de ilan edilmelidir.

8. Şehremâneti'nin sıhhiye teşkilatı kadrosunda bulunan doktorlar olağanüstü durum nedeniyle hastalığın devamı süresince müstahcel sayılmalı, vuku bulacak yol masrafları verilmelidir.

9. Doktorların, ihbar edilen tüm vakaları muâyene edebilmeleri mümkün olamayacağından, 38 sağlık merkezine doktorların göreceği hizmetleri görebilecek ve onlara yardım edebilecek birer küçük sıhhiye memuru atanmalıdır.

10. Şehremâneti, lekeli humma hastaları için Haseki Nisâ Hastâhanesi'nin emrâz-ı sâriye pavyonunda 64, Nuhkapusu pavyonunda 24 yatak hazırlanmıştır. Rum ve Ermeni hastahâneleri de lekeli humma hastalarını kabul etmektedirler. Ancak bunlar ihtiyaca cevap veremeyeceğinden, Fakülte ve Gurebâ-yı Müslimîn hastahânelerinde de yatak tahsîs edilmesi gerektiği, idârecilerine bildirilmelidir.

11. Lekeli humma ve humma-yı râcia hastalarını hastahânelere nakletmekte kullanılan tek yataklı otomobil yetersiz kaldığından, diğer iki sedyeli hasta nakliye otomobili de levâzımıyla birlikte hazır hale getirilmelidir.

12. İstanbul cihetinde, özellikle Tahtakale'de gerek musâbîn (hastalar) gerek ihtiyat tedbirleri için icrâ edilecek tathîrâta (temizlik) esas olmak üzere yüz kişi istiâbına elverişli bir hâne ve mücâvirinde bir hamam kiralanıp hazırlanmalıdır.

13. Şimendiferlerin birinci ve ikinci mevkilerindeki kadife ve kumaş döşemeler kaldırılarak yerlerine heyet-i sıhhiyenin belirleyeceği şekil ve tarzda maroken veya muşamba örtüler tefriş edilmelidir. Ancak hâl-i hâzır durum nedeniyle bu mümkün olamazsa, kadife ve kumaş döşemeler kaldırılıp temizlenebilecek bir şekilde beyaz keten örtülerle örtülmelidir.

²⁶ 13 Nisan 1914 tarihinde yayınlanan "Emraz-ı Sâriye ve İstîlâiyye Nizamnamesi'nin 1 2 3 ve 4 maddelerine göre görülen veya şüphe edilen bulaşıcı hastalık vakalarını ilgili mercilere ihbar etmek mecburudur. Gordüğü bulaşıcı hastalığı ihbar etmeyen doktorlara 15 yıl, diğer kişileri 3 ila 15 yıl arasında değişen hapis cezaları uygulanacaktır. BOA, DH UMVM, Dos. 11/41, nr 13, Lef 4

14. Gerek şehir dışından gelen, gerekse şehir içinde seyr ü sefer eden trenlerin vagonları, bir saatten fazla durmaları gereken mevkilere vardıklarında %5 petrol veya billûri hâmız-ı fenik (fenik asit) mahlûlleri, veya %3 krezil (krezol) mahlûlüyle dezenfekte edilecektir. Döşemeler, halılar, paspaslar ve zemin önce bu mahlûl ile ıslatılıp süpürülecek, daha sonra tekrar ıslatılarak tahta fırçalarla fırçalanıp yıkanacaktır. Mevkifler de (istasyonlar) günde iki defa aynı mahlûl ile ıslatılıp süpürülecek ve fırçalanıp yıkanacaktır.

15. Tramvay vagonlarının birinci sınıfındaki kadife döşemeler de maroken veya muşamba ile değiştirilinceye kadar kolaylıkla kaldırılıp temizlenebilecek şekilde beyaz keten örtülerle örtülmelidir.

16. Bilumum tramvay vagonları günlük seyr-ü seferlerini tamamladıktan sonra %3 krezil ve %5 hâmız-ı fenik veya %5 petrol mahlûlleriyle ıslatılacak ve saplı fırçalarla süpürülüp temizlenecektir. Aynı mahlûllerden bir kısmı, kapalı ve süzgeçli bir kap içerisinde her taramvay vagonunda bulundurulacak, bununla vagonun zemini, ön ve arka vatman mahalleri devamlı sûrette sulu ve ıslak bulundurulacaktır.

17. Tramvay arabalarının adedi arttırmadığı takdirde vagonlardaki izdihâmı ve teması azaltmak için şirketin şartnâmesinde belirlenmiş sayı hâricinde yolcu bulundurulmamalı ve bu durum Tramvay şirketine ve Polis Müdüriyet-i Umûmiyyesi'ne bildirilmelidir. Tramvaylarda tatbik edilen şartlar aynen Tünel İdâresi'ne tebliğ edilecek ve uygulanacaktır.

18. Vapurlardaki kadife ve kumaş döşemeler de maroken ve muşamba ile değiştirilinceye kadar, kolaylıkla kaldırılıp temizlenebilecek beyaz keten örtülerle örtülecek, her akşam seyr ü seferin tamamlanmasından sonra bu örtüler kaldırılıp temiz kaplar içerisinde onbeş dakika kaynatılacak ve yıkandıktan sonra tekrar kullanılabilir. Sıralar, döşemeler ve zemin aynı mahlûllerle fırçalanıp süpürülecek, gün esnâsında da gerekli görüldükçe zemin ve döşemeler ıslatılıp süpürülecektir. Mevkifler de aynen şimendifer mevkifleri şartlarına tâbidir.

19. Arabalardan henüz kadife veya kumaş döşemelerini kaldırmamış olanlar da en kısa zamanda maroken veya muşamba ile değiştireceklerdir.

20. Binek arabaları her yirmidört saatte bir defa dairesinin bulunduğu tebhîrhâneye uğrayarak temizlenecek, arabanın tathir (temizleme) tarihi arabacının elinde bulunan cep defterine işlenecek ve tebhîrhânenin mührüyle mühürlenecektir. Günün herhangi bir saatinde, bir gün evvelki tarih ile tathir edildiğini gösteren işâret bulunmayan arabacılar hakkında yasal takibatta bulunulacak ve seferden men edileceklerdir.

21. Sandal ve kayıklar da kumaş ve kadife, döşemelerini en kısa zamanda muşamba minderlerle değiştireceklerdir. Bu minderler günde bir iki defa denize batırılarak temizlenecek, sandal ve kayığın içi de deniz suyu ile yıkanacaktır.

22. Tiyatro, sinema, lokanta, gazino, kahvehâne, muhallebici, tatlıcı, pastacı, kundura boyacıları ve ticârethâneler gibi halkın bir süre oturmasını gerektiren yerler, kadife ve kumaş döşemeleriyle halı ve seccâdelerini kaldırıp yerlerine muşamba veya maroken döşeyecekler veya cilâlı tahta halinde bırakacaklardır. Bu iş yerleri de mutlaka sûrette sözkonusu mahlûllerle süpürülecek ve temizlenecektir.

23. Otel sahipleri, otel odalarını, koridorlarını, yatak takımlarını temiz bulundurmaya mecburdurlar. Bunu yapmayanların veya oteli içinde kehle, (bit) pire veya tahtakurusuna rastlananların otellerinin sıhhat-i umûmiyye nâmına temizleninceye kadar kapatılacağı kendilerine tebliğ edilmelidir.

24. Hanlarda, bekar ikâmetgâhlarında veya umûmhânelerde barınan kimselerin elbise ve eşyalarının peyderpey Emânet vasıtasıyla temizleneceği kararlaştırılmış ise de bunlar bizzat kendilerini, elbiselerini ve odalarındaki eşyalarını bit, pire ve tahtakurusundan arındırılmış halde bulundurmaya dikkat edecekler, aksi takdirde ceza görecekları kendilerine tebliğ edilmelidir.

25. Hamamlardaki kerevetler üzerindeki ot minder, ot yataklar ve ot yastıklar tamamen kaldırılarak, onların yerine pamuk ve yün minderler yapıp konulacak ve üzerleri de her müşteri geldikçe beyaz bir çarşafıla örtülecektir. Şiltelerde, örtülerde, hamam takımlarında ve müstahdemlerinde bite rastlandığı takdirde hamamcı cezalandırılacağı gibi tathir edilinceye kadar hamamı da kapatılacaktır. Hamamın bilumum aksâmı, şilteler, örtüler ve hamam takımları dâimâ temiz bir halde bulundurulacaktır.

26. Cami ve mabedlerdeki mevcut halıların alt ve üstlerine güveye karşı koruyan naftalin tozu serpilmesi için Evkâf Nezâreti'ne bildirimde bulunulmalıdır.

27. Fakir halkın meccânen yıkanabilmesi için Emânet tarafından bazı mahallerde şimdilik beş hamam kiralanmalıdır.

28. 400 kuruş aylıkla yirmi tebhir memur muâvini tedârik edilmeli ve bunların celbi için gazeteye ilân verilmelidir.

29. İâşeleri tebhîrhâne tarafından yapılmak üzere altı çift hayvan kiralanmalı, cihet-i askeriyeden istisna edileceğine dair vaad alındığı takdirde altı çift bargir satın alınmalıdır.

30. Emânet bütçesinde karşılığı bulunan muhassasattan, mevcut bozuk arabalar tamir edilmeli, dört kapalı ve iki açık araba alınmaya kadar da görülecek lüzûma göre dışarıdan araba kiralanmalıdır. Mevcut arabalarla imâl edilecek olanların koşum vesâir levâzımını ikmâl için Emânet bütçesinde ayrılan 48 000 kuruşun yeterli olmadığı anlaşıldığından, yardımcı olarak Emânet gayr-ı melhûze tertîbinden veya Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyyesi emrâz-ı sâriye tertîbâtından 15 000 kuruş daha ilâve edilmelidir. Tathîrât-ı Fenniye Şûbesi'nin ihtiyâcı olan sâir eşyâlar ve arpa da süratle tedârik edilmelidir.

Şehremâneti, hazırlanan bu rapor doğrultusunda kendi sorumluluğunda bulunan faaliyetleri yerine getirebilmek için masraf listesi hazırlanmış ve Dâhiliye

Nezâreti Umûr-ı Mahalliye ve Vilâyât Müdüriyeti'ne sunmuştur. İstihzârât masrafı olan 45 000 kuruş hariç olmak üzere Şehremâneti'nin Emrâz-ı Sâriye Terfîbî'nden karşılanmasını istediği ve 323.800 kuruşu bulan masraf listesindeki harcama kalemleri şunlardır²⁷.

Haseki Sârî Hastahânesi İstihzârî	10 000krş
Istanbul Tecridhânesi İstihzârî	20 000krş
Tebhîrât ve tathîrât malzemesi tedârîki	15 000krş
Toplam	45 000krş

Masârif-i Şehriye

Haseki Sârî Hastahânesi masârif-i şehriyesi	38 400krş
Şişli Tecridhânesi masârif-i şehriyesi	36 000krş
Nuhkapısı Hastahânesi masârif-i şehriyesi	14.600krş
Nuhkapısı Tecridhânesi masârif-i şehriyesi	18 000krş
Istanbul Tecridhânesi masârif-i şehriyesi	45 000krş
Istanbul Tecridhânesi masârif-i icârî	3 000krş
Hamamı İcârî	20 000krş
	175 000krş
Küçük sıhhiye memuru tahsisat-ı şehriyesi	19 000krş
Etibbânın masârif-i râhiyeleri (yol masrafı)	28 000krş
Muâvin-ı tebahhur memurlarının ücret-ı şehriyeleri	8 000krş
Tebahhur memurlarının gece çalışmaları hasebiyle itâ olunacak masârif-i râhiyeleri	7.200krş
Tathîrât için eşya nakliye arabası icârî	21 600krş
Luzûmunda muhtelif mahallerde isticâr olunacak hamamlara	50 000krş
Hasta ve ihtilal edenlerin nakliye masârifâtı	15.000krş
Toplam	323 800krş

Dâhiliye Nezâreti'nin 15 Mayıs 1916 tarihinde Şehremâneti'ne gönderdiği cevâbî tezkerede ise İstanbul'un sağlığı için yapılacak masraflardan kaçınılmayacağı belirtilmekle beraber, Memâlik-i Osmâniyye'de yapılacak emrâz-ı sâriye mücadelesi için 1916 yılı bütçesine 3.000.000 kuruş tahsisât konulduğu, sıhhi ihtiyaçların yoğunluğu nedeniyle daha bir buçuk ayda bu paranın 1.660.000 kuruşunun harcandığı, kalan 1.340.000 kuruşun ise sıhhi ihtiyaçların bu şekilde devam etmesi durumunda on buçuk aylık ihtiyacı karşılanamayacağı, bu nedenle

²⁷ BOA, a g b., Lef 3. İstihzârât masrafı olan 45 000 kuruş Sıhhiye Muduriyet-i Umûmiyyesi'nin bulaşıcı hastalıklarla mücadele için daha önce Şehremâneti'ne gönderdiği 127 000 kuruştan karşılanmıştır BOA, a g b

masârif-i şehriye yekûnu olarak 64.800 kuruş ödenebileceği bildirilmiştir²⁸. Dâhiliye Nezâreti Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyet-i Umûmiyyesi bütçesine konulmuş olan emrâz-ı sâriye tertîbâtından veya emrâz-ı sâriye mücadelesinde sarfedilmek üzere yeniden alınmakta olan tahsîsât-ı munzammadan karşılanabileceği ifade edilmiştir²⁹.

Sıhhiye Nezâreti de, heyet-i sıhhiyenin alınmasını zorunlu gördüğü önlemler doğrultusunda hastalık olan bölgelerden Dersaadet'e gelecek yolcuların muâyene ve tathîr olunmadan İstanbul'a gönderilmemesi için Edirne, Kale-i Sultâniyye, Karesi, İzmit ve Hüdâvendigâr Sıhhiye Müdüriyetlerine tebligat göndermiştir.³⁰

Lekeli hummaya karşı alınan önlemler Mütâreke döneminde de artarak devam etmiştir. Aşılama kampanyalarının yanısıra toplu halde yaşayan yangınzedeler ve göçmenler ücretsiz olarak hamamlara sevk edilmişler ve fenni temizliğe tâbi tutulmuşlardır. Terhis, hava değişimi vb. gibi nedenlerle sevke tabi tutulan askerler sıhhi vagonlarla ve askeri tabib nezâretinde sevk edilmiş, hastalığın yoğun olarak görüldüğü Balat ve Hasköy civarında da büyük bir halk hamamı inşâsına başlanmıştır. Diğer bölgelerde inşâ edilecek hamamlarda sabun ve diğer temizlik malzemelerinin halka parasız dağıtılması, hamamlarda kurulacak etüvlerde elbiselerin temizlenmesi kararlaştırılmıştır. Yine Emrâz-ı Sâriye Mücadele Heyeti tarafından İstanbul'a dışarıdan gelen yolcularda görülen lekeli hastalığına karşı Haydarpaşa İstasyonu'nda İstasyon kontrol tabibliği oluşturulmuştur. İstasyon tabibi, her gün posta gelmeden önce Pendik'e kadar gidip oradan postaya binecek ve seyahat esnasında yolcuları muâyene edecektir. Hastalıklı olduğu tespit edilenler istasyona iner inmez Haydarpaşa, Zeynep Kâmil ve Fakülte hastahânelerine yatırılarak, bitli ve pis olduğu görülenler de Haydarpaşa Çayırındaki tathîrhânedede tezmizlenip elbiseleri etüvden geçirildikten sonra serbest bırakılacaklardır³¹.

İstanbul, frengi salgınından da en fazla hüküm sürdüğü bir şehirdi. İmparatorlukta 19. yüzyılın başlarından itibaren görülmeye başlanan bu hastalık, özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra iyice yaygınlaşmıştır. Balkan ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında da etkisini sürdürmüş, 1920 yılında Rus mültecilerin İstanbul'a gelmesinden sonra yaygınlaşan fuhuşla birlikte aşırı derecede artmıştır.

Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyyesi, Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği bir tezkerede, Birinci Dünya Savaşı öncesinde İstanbul'da gün geçtikçe artmakta olan frengi hastalığının önünün alınabilmesi için inzabât-ı sıhhiye-i ahlâkiyenin tanzim edilmesi ve uygar memleketlerde olduğu gibi frengi ile mücadelenin inzibâfî

28 BOA, a. g. b., Lef. 6.

29 BOA, a. g. b., Lef. 8.

30 BOA, a. g. b., Lef. 5.

31 Temel, a. g. tez, s. 156

kısının polise devredilmesi gerektiğini, hastalıkla mücadelede ancak bu şekilde başarılı olunabileceğini bildirmiştir³². İstanbul Polis Müdüriyeti-i Umûmiyesi de 12 Ocak 1914 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği tezkerede Sıhhiye Müdüriyeti-i Umûmiyesi'nin görüşü doğrultusunda frengi ile mücadelenin inzibâtî işlerinin memleketin selâmeti açısından kendilerine devredilmesini istemiştir³³.

Frengi ile mücadele edebilmek için 18 Ekim 1915 tarihinde "Emrâz-ı Zühreviye'nin Men-i Sirâyeti Hakkında Nizâmname" çıkarılmış ve yürürlüğe konulmuştur. Nizâmnameye göre emrâz-ı zühreviyyenin yayılmasını ve bulaşmasını engellemek üzere özel teşkilat kurulacak, bu teşkilat İstanbul'da polis Müdüriyeti-i Umûmiyesi'ne, taşrada hükümet-i mülkiyeye bağlı olarak çalışacaktır. Emrâz-ı zühreviye hastasını muâyeneden kaçırana, başka bir şahısla ilişkide bulunmasına aracılık edenlere, hazırlanacak tâlimâtname doğrultusunda cezâî hükümler uygulanacaktır. Bu fiilleri işleyen umûma ait binalar da geçici veya devamlı olmak üzere kapatılacaktır³⁴. 26 Haziran 1920 tarihinde ise bu nizâmname değişikliği yapılmış, frengi mücadelesindeki inzibâtî işler Polis Müdüriyeti-i Umûmiyesi'ne, İdâre ve sağlıklı ilgili işler Sıhhiye Müdüriyeti-i Umûmiyesi'ne bağlanmıştır. Polis Müdüriyeti'ne bağlı olan Emrâz-ı Zühreviye Mücadele Tesisleri de Sıhhiye Müdüriyeti'ne devredilmiştir³⁵.

Ayrıca, frengi ile mücadele etmek amacıyla frenginin ne olduğuna ve nasıl korunmak gerektiğine dair halkı aydınlatıcı bildirimler dağıtılmış, resim ve risâlelerin sergilendiği bir sıhhi müze açılarak halkın burayı ziyaret edip bilgilendirilmesi sağlanmıştır. Ayrıca frengi hastalarına ve frengiden şüphesi olanlara Üsküdar Mirahor Belediye Dispanseri'nde, Haseki Nisâ Hastahânesi'nde ve Cerrahpaşa Hastahânesi Polikliniklerinde ücretsiz muâyene ve tedâvi imkânları sağlanmıştır. Yıldız Askeri Hastahânesi ile Beşiktaş'taki Gaziosmanpaşa Mekteb-i Sultânîsi de emrâz-ı zühreviye hastaları için Emrâz-ı Zühreviye Hastahânesine dönüştürülmüştür. Frenginin asıl nedenini oluşturan fuhuşla da etkin bir mücadele yapılmış, bu amaçla 1921 yılında Hükümet, İtilaf Devletleri yetkilileri ile İstanbul'daki sefirlerin girişimiyle "Men-i Fuhuş Cemiyeti" kurulmuştur³⁶.

Mütâreke döneminde İstanbul'da veba, verem ve kolera da oldukça yaygındı. Vebanın yaygın olarak görüldüğü Galata, Selimiye, Kasımpaşa, Yağkapanı ve Büyükkada'daki değirmen ve tahıl depolarında dezenfeksiyon çalışmaları yapılmıştır. Genellikle vebalı farelerin bulunduğu ortamlarda

32 BOA, *DH-EUM-EMN*, Dos: 47, nr. 19.

33 BOA, *a. g. b.*, Lef. 3.

34 *Dustur*, Tertip II. c. 7, s. 769-770.

35 BOA, *MV. Maz.*, Def: 254, nr 129; BOA, *DUİT.*, 15/2, nr 28.

36 Mütâreke döneminde İstanbul'daki zührevi hastalıklara karşı alınan önlemler için bkz Temel, *a. g. tez.*, s. 162-172

yaygınlaşan bu hastalığa karşı halktan fareli ve pireli ortamları temizledikten sonra kireç kaymağı ile dezenfekte etmeleri istenmiştir³⁷

Koleraya karşı da bazı önlemler alınmıştır. Bahariye Merkez Hastahânesi'nin bir bölümü kolera hastaları tecrithânesi olarak hazırlanmış³⁸. 25 aşı grubu oluşturularak, hastalığın yoğun olduğu bölgelerde aşılama çalışmaları yapılmıştır³⁹. Halk aşısı olmaya mecbur tutulmuştur. Karadeniz'den gelen her türlü mal ve eşya 1922 Temmuzundan itibaren etüvden geçirilmiş, bazen de her türlü geminin İstanbul'a girişi yasaklanmıştır⁴⁰.

Sihhiye Müdüriyet-i Umûmiyyesi, halkın evlerde, işyerlerinde ve sokaklarda alabileceği önlemlere ilişkin bildirimler yayınlanmıştır. Gazeteler aracılığı ile yayınlanan bildirimlerde halktan, tifolu ve dizanterililerin idrâr ve pisliklerini, sönmemiş kireç ve su ile üçte bir oranında hazırladıkları kireç suyunda 1-2 saat beklettikten sonra lağımlara dökmeleri, kuyu sularını kullanmamları, kaynağı bilinmeyen sulardan yapılan şurup ve limonataları içmemeleri, çiğ yenilen sebze ve meyvelerin mümkün olanlarının dış kabuğunu soymaları, yeşil salata yememeleri, hastalık bulunduğu için kapısına sarı kağıt iliştirilmiş hânelere girmemeleri istenmiştir⁴¹.

Haftada ortalama 50-60 kişinin ölümüne neden olan veremle mücâdele edebilmek için de 1919 yılı içinde Veremle Mücâdele Cemiyeti ve Veremle Mücâdele Komisyonu oluşturulmuştur⁴². Komisyon, vereme karşı alınacak fenni ve sıhhi önlemlere parasal kaynak sağlamak amacıyla halka rozet satılmasını kararlaştırmış ve 1919 yılı Kurban Bayramı'nda Gülhâne Parkı'nda satılan rozetlerden 200 lira gelir sağlanmış⁴³. 1921 yılı Ağustosunda Sihhiye Nâzırı Faik Nüzhet Bey, tuz fiyatlarına 40 para zam yapılması için Düyûn-u Umûmiyye yetkilileri ile görüşmelerde bulunmuş, zamdan sağlanacak kârın da veremle mücâdelede harcanması kararlaştırılmıştır. Yine gazeteler aracılığı ile halka veremden korunma çarelerine ilişkin bildirimler yayınlanmıştır⁴⁴.

Birinci Dünya Savaşı ve Mütâreke dönemindeki bulaşıcı hastalıklarla mücâdelelenin en etkin yollarından birisini de aşılama çalışmaları oluşturmuştur. İlk tifo aşısı 1912 yılının sonlarında Çatalca'daki ordumuza uygulanmış, 1915 yılında Erzurum, Sivas ve Merzifon'da aşı laboratuvarları açılmıştır. Birinci

37 *Ileri*, 5 Kasım 1919, nr 655

38 BOA, *BEO*, nr 348789.

39 *Tevhîd-i Efkâr*, 9 Ekim 1921, nr 3150-122

40 BOA, *DH I-UM*, Dos E-63, nr 34

41 *Alemdar*, 17 Ağustos 1920, nr. 2901

42 *Ileri*, 20 Ağustos 1921, nr 1276

43 BOA, *DH-KMS*, Dos: 56-1, nr 43

44 *Ileri*, 23 Ağustos 1921, nr. 1279. *Akşam*, 13 Ağustos 1922, nr 1414 Mutareke döneminde İstanbul'da yaygın olan bulaşıcı hastalıklara karşı alınan önlemler hakkında geniş bilgi için bkz: Temel, *a g. tez*, s 147-162

Dünya Savaşı'nda ordunun çoğu birliklerine kolera, tifüs ve çiçek aşılı yapılmıştır. 1914-1919 yılları arasında aşı istasyonlarında 27.688.449 kişilik aşı hazırlanmış, 1917 yılında Kafkas Cephesi'nde bulunan 3. Ordu'da ilk defa kinin kartı kullanılmıştır.

Anadolu ile ilişkilerin kesilmiş olduğu 1920,21 ve 22 yıllarında İstanbul'dan Anadolu'ya 3.619.000 kişilik aşı gönderilmiştir⁴⁵. 12 Ekim 1915 tarihinde çıkarılan aşı nizamnâmesi ile ondokuz yaşına kadar en az üç defa aşı olma zorunluluğu getirilmiştir⁴⁶.

Bulaşıcı ve zührevi hastalıklara karşı TBMM hükümetleri tarafından da etkin önlemler alınmıştır. Öncelikle halk sağlığı ile ilgilenecek bağımsız bir kuruluşun zorunlu olduğuna inanılmış ve bu amaçla 20 Mayıs 1920 tarihinde kabul edilen 3 numaralı yasa ile Umûr'u Sıhhiye ve Muâvenet-i İctimâiyye Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı) kurulmuştur. TBMM tarafından 5 Şubat 1921 tarihinde çıkarılıp 7 Mart 1921 tarihinde resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren "Frenginin Men ve Tehdîd-i Sirâyeti Hakkındaki Kanun" ile frengiye karşı amansız bir mücadele başlatılmış, yasa hükümlerine uymayanlara ağır cezalar getirilmiştir⁴⁷.

Veremliler için sanatoryumlar açılmış, yeni aşı üretim merkezleri, bakteriyolojihâneler, dispanserler ve Kuduz Tedâvi Müessesesi kurulmuştur. Savaş süresince orduya hizmet vermek üzere Ankara'da Cebeci Askeri Merkez Hastahânesi'nde, Hamamönü Mahallesinde, Sarıkışla'da ve Ankara Tren İstasyonunda fenni tathîr merkezleri oluşturulmuştur⁴⁸. Bulaşıcı ve zührevi hastalıklarla savaş Milli Mücadele'den sonra da sürdürülmüştür.

Savaşlara, göçlere ve tüm imkânsızlıklara rağmen Balkan Savaşı'ndan Cumhuriyet'e kadar olan dönemde bulaşıcı ve zührevi hastalıklara karşı olağanüstü bir mücadele yapılmıştır. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın kurulmasıyla halkın sağlığının korunmasının devletin görevleri arasında alınması ise takdire değer bir hizmettir.

BİBLİYOGRAFYA

I BELGELER

A BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞIVI

1 BEO (Bâb-ı Âli Evrak Odası)

2 DH EUM-EMN (Dâhiliye Nezâret-i Emniyet-i Umûmiyye Muduriyeti Emniyet Şubesi)

45 Yıldırım, *a g m*, s 1335

46 12 Ekim 1915 tarihinde çıkarılan aşı nizamnâmesi için bkz Ek 2

47 *Dustûr*, Tertip II. c . s. 206-207.

48 TBMM Hükümeti dönemindeki sağlık hizmetleri için bkz. *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Ankara, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yay . 1973, s 29-34, Ergun Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara 1995. s 558-559. Noyan, *a g e*, s 124-127

- 3 DH ID (Dâhiliye Nezâreti İdâre-ı Umûmiyye Muduriyeti)
- 4 DH I-UM (Dâhiliye Nezâret-i İdâre-ı Umûmiyye Muduriyeti)
- 5 DH KMS (Dâhiliye Nezâreti Kalem-ı Mahsus Muduriyeti)
- 6 DH-UMVM (Dâhiliye Nezâreti Umûr-ı Mahalliye ve Vilâyât Muduriyeti)
- 7 DUIT (Dosya Usûlu İrâdeler Tasnifi)
- 8 MV Maz (Meclis-ı Vukelâ Mazbataları)

B DUSTÛR

Tertup II, c 7

Tertup II, c 1

II GAZETELER

- 1 *Akşam*, İstanbul 1922
- 2 *Alemdar*, İstanbul 1920
- 3 *İleri*, İstanbul 1919
- 4 *Tevhîd-ı Efkâr*, İstanbul 1921

III KİTAPLAR VE MAKALELER

AYBARS, Eigon *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara, 1995

GAZI Ahmet Muhtar Paşa, *Takvîm-u's-Sinîn*, Haz Yucel Dağlı-Hamit Pehlivanlı, Ankara, Genelkurmay Basımevi 1993

KAMİL, Mehmet, "İstanbul'da Teşrin-i Evvel Vebası", *Darü'l-Funûn Tıp Fakültesi Mecmuası*, c 2, sayı 3 (Aralık 1919), s 138-145

NOYAN, Abdulkadir. *Son Harpleyde Salgın Hastalıklarla Savaşlarımız*, Ankara, Ankara Tıp Fak Yay 1956

Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, Ankara, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yay , 1973

TEMEL, Mehmet, "İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu", Dokuzeyül Unv Ata İlk ve İnk Tar Enst , Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1997

YILDIRIM, Nuran, "Tanzimâtın Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları" *Tanzimâtın Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c V, s 1320-1338

EK: 1 KASTAMONU VİLÂYETİ VE BOLU SANCAĞI FRENGİ

MÜCÂDELESİ TEŞKİLÂT-I SİHHİYESİ NİZÂMNÂMESİ⁴⁹

Birinci Madde: Kastamonu Vilâyeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücâdelesi Teşkilât-ı Sıhhiyesi bir müfettiş-i umûmînin taht-ı idâresinde bulunmak üzere iki sınıfa munkasım onbir hastahane ve yirmibeş seyyar tabirten ve yirmibeş küçük sıhhiye memurundan murekkebdır Hastahâne ve etibbâ ve müstahdemînin adedi bütçenin musâadesi nisbetinde tezyîd olunabilir

İkinci Madde: Birinci sınıf hastahâneler iki kısımdan murekkebdır Birinci kısım zuhreviye ve dâhiliye, ikinci kısım cerrâhiyedir. Bu sınıf hastahânelere mürâcaat edenlerden yatırılmasına lüzûm görülmeyen emrâz-ı mutenevvia hastalarının dahî mudâvat-ı lâzîmeleri ifa ve mecrûhînin tımarları icrâ olunur ikinci sınıf hastahâneler yalnız zuhreviyye ve dâhiliyyeye mahsûsdur.

⁴⁹ BOA, *MV. Maz.*, 240. nr. 51.

Üçüncü Madde: İşbû nizamnâme mücebince istihdâm olunacak hastahâne etibbâsıyla seyyar etibbâ ihtisas imtihânına tâbidirler.

Dördüncü Madde: Müfettiş-ı Umûmîlığın bir heyet-ı tahrîriyesi bulunacak ve seyyar tabiblerden biri daimî sûrette müfettiş-i umûmî refâkatında ifâ-yı vazîfe edecektir

Beşinci Madde: Etibbânın vezâif-ı muayyenelerini itâ edip etmediklerini teşkilata ât muâmelâtı tedvîr ve teftiş ve her sene ibtidâsında tâlimât-nâmelere tevfikân etibbâ ve müstahdeminin tarz-ı mesâîlerini tanzim ve müdürîyet-i umûmiyye ve rüesâyı me'mûrîn-ı mülkiye ile teşkilât-ı mezkûre arasında vâsita-i tebliğ olmak ve her sene lâ akall bir defa umûmî bir rapor ve ıstatistik tertib ederek müdürîyet-i umûmiyyeye göndermek müfettiş-i umûminin cumle-i vezâifindedir

Altıncı Madde: Sıhhiye Müdürîyet-i Umûmiyyesi'nden her türlü evâmır ve tâlimât müfettiş-ı umûmîlik vâsıtasıyla tebliğ edilir ve bu müessesenin memurîn ve müstahdemîni müdür-ü umûmînin malû-nâtı olmaksızın âhar bir işte istihdâm olunamazlar

Yedinci Madde: Mufettiş-ı umûmiye harcırahı dahil olduğu halde âzamî dört bin ve birinci sınıf hastahâne sertabiblerine âzami ikibinbeşeryüz ve ikinci sınıf hastahâne sertabiblerine âzami ikışerbin ve hastahâne operatörlerine âzami ikışerbin ve seyyar etibbâya harcırahları dâhil olduğu halde ikibinbeşeryüz ve küçük sıhhiye memurlarına harcırahları dâhil olduğu halde biner kuruş maaş itâ olunur.

Sekizinci Madde: Hastahâneler heyet-ı sıhhiye ve idâresiyle seyyâr etibbâ ve küçük sıhhiye memurlarının vazifeleri talimât-nâme-i mahsûs ile tayin ve izâh olunacaktır

Dokuzuncu Madde: Kastamonu Vilâyeti ve Bolu Sancağı ahâlisinden olup da her nerede bulunursa bulunsunlar tehhül etmek isteyen (evlenmek) zükûr ve inâs yedlerinde sıhhat varakası bulunduğu halde onu ibrâz edecekler ve yedlerinde sıhhat varakası bulunmayanlar kendilerini seyyâr etibbâya yahut Memâlik-i Osmâniyye'de icrâ-yı tabâbete mezûn bir tabibe muâyene ettirip alacakları sıhhat varakasını irâc eyleyeceklerdir İşbu sıhhat varakalarının hukmu bir seneye mahsûsdur. Seyyâr etibbâ sıhhat varakalarını meccânen itâ eyleyeceklerdir Bu yolda sıhhat varakası ibrâz etmeyenlerin akd-i nikâh için kadılar tarafından ızinnâme verilmeyeceği gibi emime (imamlar) ve memûrîn-i ruhâniyye tarafından dahî nikâhları akd edilmeyecektir

Onuncu Madde: Kastamonu vilâyetinde teşkil olunacak memleket hastahânelerine ve seyyâr heyet-i tbbiyyeye dair 5 Cemâziyülâhîr 1328 ve 31 Mayıs 1326 tarihli nizamnâme ahkâmı mefsûhdur.

Onbirinci Madde: İşbû nizamnâme tarih-ı neşrinden itibaren meridir

Onikinci Madde: İşbû nizamnâmenin icrâ-yı ahkâmına Dâhîliye Nâzırı memûrdur

EK: 2 TELKÎH-İ CEDERÎ AŞI NİZÂMNÂMESİ⁵⁰**Birinci Fasıl****Aşılacak Eşhâsa Dair**

Birinci Madde: Memâlik-ı Osmâniyye'de bulunan her şahıs ondokuz yaşının nihâyetine kadar lâ akall üç defa aşılanmağa mecbûrdur. Sıgârı aşılatmakla veliler mükellefdir.

İkinci Madde: Birinci aşı tarih-i velâdetten itibaren altı ay zarfında ve ikinci aşı yedi yaşında ve üçüncüsü ondokuz yaşında icrâ edilecektir

Üçüncü Madde: Madde-i sâbıkada muayyen zamanlarda her kağı bir hastalık sebebiyle aşılanmamış olanlar mâzeretlerini müşir tabib raporu ibrâzına mecburdurlar İşbu raporda takriben ne vakit aşı yapılabileceği tasrih olunacaktır.

Dördüncü Madde: Bir mahalde çiçek zuhûrunda hasta ile temasta veya maraz-ı mezkûrun dâire-i ihâtasında bulunanlara üç defa aşılanmış olsalar bile yeniden aşı ameliyatı icrâ olunacak ve fakat üç sene mukaddem aşısı tutmuş olanlarla çiçek çıkarmış bulunanlar tekrâr aşılatılmayacaktır

Beşinci Madde: Hizmet-i devlete ilk defa dâhil olacaklardan aşı şehâdetnâmesi talep edilecek ve ibrâz edemeyenler aşılanmadıkça kabul olunmayacaklardır

Altıncı Madde: Medâris-i ilmiyye ve mekâtib-i umûmiyye ve husûsiyye müderris veya müdür veya muallımleri, mektebe kabûl olunacak talebeden aşı şehâdetnâmesi talep etmeğe mecbûrdurlar. Aşısız olanlar aşılanıp şehâdetnâme ibrâz etmedikçe medrese ve mektebe kabul olunmayacaklardır Medrese ve mektepde iken aşının ikinci veya üçüncü devrelerini idrâk edenlerin aşılatırılarak şehâdetnâme ibrâzına mecbûr tutulmaları müderris veya müdür veya muallımlerin cümle-i vezâfındendir.

Yedinci Madde: Aşılı-aşısız bilumûm muhâcirin ilk dâhil oldukları ve seyyâr kabâil iskân edildikleri mahalde aşılanırlar.

Sekizinci Madde: Aşılı-aşısız bilumûm efrâd-ı cedîde merâkiz-i askeriyeye hıyn-i vurûdlarında cihet-i askeriyeye aşılanacaklardır.

Dokuzuncu Madde: Aşılı olmadıkları halde taht-ı silâha alınmış olan efrâd-ı ihtiyâtıyye ve mustahfaza ve jandarma cihet-i askeriyeye ve polis silkine girenler hükümet veya belediye itibâsı tarafından aşılanıp yedlerine şehâdetnâmee verilecektir

İkinci Fasıl**Aşı Memurları Hakkında**

Onuncu Madde: Ahâliye meccânen aşılatmak maksadıyla şehir ve kasabalarda belediyeler tarafından aşılama mevkileri tesis olunacağı gibi muayyen zamanlarda ve bunların hâricinde olarak îcâb ettiği vakitlerde şehir ve kasabaların her tarafına belediyye ve koylere masârif-ı İdâre-i Husûsiyye-i Vîlâyete ait olmak üzere hükümet-i mahalliyye aşı memurları sevkedilecektir.

50 BOA, MUM, 241, nr. 165

Onbirinci Madde: Sicil-ı nüfûsa kayd olunan tevelludât-ı cedîde ile nüfûs u mektûme-nin her uç ayda bir kıta defteri nüfûs idârelerince hükûmet-ı mahalliyeye itâ edilecek ve hükûmet-ı mahalliyeye bu defâtırın birer sûreti tıbbiyeye tevdi olunmak uzre devân-ı belediyye verilecektir

Onikinci Madde: Aşı memûrları belediye tabıbları tarafından memûr edildikleri dâire dâhilinde muntazaman ve mutemâdiyen geşt u güzâr ile tâlimât-nâme-ı mahsûs ahkâmına tevfikân ve meccânen aşı amelîyâtını icrâ eyleyeceklerdir. Talimât-nâme ahkâmına riâyet etmeyen aşı memûrları azl olunacaklar ve bundan dolayı bir zararı terettub ettiği halde haklarından başkaca tâkibât-ı kânûniyye icrâ edilecektir.

Onüçüncü Madde: Aşılana şahsın amelîyye tarihinden itibaren on gün sonra muâyenesi icrâ olunacaktır. Aşısı tutmuş ise bu cihetin tasfîhiyle yedine numûnesine muvâfık sûrette şehâdetnâmesi itâ edilecektir. Aşısı tutmayanlara ikinci defa amelîyât icrâ kılınacaktır. Yine tutmayanlar bir sene sonra yeniden aşılacaklardır

Öndördüncü Madde: Tabib ve cerrâh ve eczâcî ve kâbileler dahî aşı yapabileceklerdir. Bunlara devâir-i belediye tarafından bi'l-implâ aşıladıkları eşhâsa itâ etmek uzre luzûmu kadar matbu aşı şehâdetnâmeleri verilecektir. Bu sûretle sarf olunan aşı şehâdetnâmelerinin dip koçanları devân-ı belediyye iâde ve teslim edilecektir

Onbeşinci Madde: Alelumûm aşı amelîyatı fenni sûrette mustahzar aşı tüpleriyle icrâ edilecektir. İnsandan insana aşı sûret-ı katıyede memnûdur. Aşı tüpleri hükûmetin nezâretine tâbidir.